

Impasul dezvoltării durabile

Mircea Duțu

Profesor universitar doctor
Universitatea Ecologică București

Abstract. *The offensive of “total capitalism” and the worsening of global ecological problems sharpen the concern to identify and promote new development directions capable to make compatible its four essential dimensions: economic, social, environmental, and cultural. In front of the announced failure of the “sustainable development” concept due to the conversions of its meanings, a concept stated with great expectations of success more than a quarter of a century ago, new perspectives are sought to overcome the deadlock. The thesis of a society of decrease (which requires exiting the capitalism) or that of sustainable decrease (made possible by mitigating the over-consumption and over-production trends) are among the radical approaches. In order to solve this problem in the context of maintaining the capitalistic project, three other concepts are put forward: the sustainable adaptability, the eco-compatible capitalism, and the society of moderation. Eventually, the most radical option is formulated by E. Morin: to abandon the “development” term and to overcome its imperfections by assuming two fundamental ideas: a policy of humanity combined with another one of planetary civilization. Anyhow, a new paradigm of evolution is absolutely necessary.*

Key words: sustainable development; total capitalism; society of moderation; adaptability; eco-compatible capitalism.

Odată cu încheierea celui de-al treilea război mondial al veacului 20 (prin demontarea sistemului „socialismului real” din Europa Centrală și de Est, înlăturarea „cortinei de fier” și integrarea astfel a întregului continent în sistemul mondialist) omenirea intra în era „capitalismului total”, acesta impunându-se ca model unic de organizare a vieții economice mondiale. Capitalismul postmodern se constituie astfel la nivel planetar ca o gigantică societate anonimă, structurată piramidal, în care circa 300 de milioane de acționari, concentrați 90% în America de Nord, Europa de Est și Japonia, îi constituie baza. Legile sale ineluctabile sunt cunoscute: privatizarea absolută (până și, sub anumite aspecte, a apei și a aerului!), liberalizare fără margini, dereglementare (lăsându-se totul pe seama autoreglării), libera circulație a capitalurilor, dispariția piedicilor vamale și generalizarea „corporate governments” ca tehnică de funcționare (J. Peyrelevalde, 2005, 8, 53). Economia de piață (ca structură, producătoare de bogății și progres) și ultraliberalismul (care considera banul măsura oricărei valori) devin adevăratele criterii ale unui „totalitarism anonim”, care pune în discuție fundamentele modelului tradițional, modern de existență a comunității umane.

Repartizarea puterii (economice) în termeni comerciali este și ea elocventă: SUA, cu 5% din populația lumii, dețin un sfert din producție și 46% din capitalizarea mondială; cinci la sută din locuitorii planetei (din care jumătate americani) acumulează cvasitotalitatea bogăției bursiere a Terrei. Chiar și în privința altor indicatori, discrepanțele sunt evidente: între 1820 și 1998 PIB/loc. s-a multiplicat cu 30 pentru Japonia, cu aproape 15 în Europa de Vest și între 3 și 9 ori în restul lumii (3,3 pentru Africa); venitul a 1% cei mai bogați este egal cu 57% din săracii planetei.

Problemele ecologice globale nu au încetat nici ele să se agraveze. Referitor la schimbările climatice, de exemplu, concentrația de CO₂ în atmosferă este deja de 380 ppm (părți pe milion) și ar putea atinge 500 ppm în 2050, adică dublu în raport cu epoca preindustrială. Iar disputele privind aplicarea și urmările Protocolului de la Kyoto sunt semnificative pentru predispoziția statelor de a soluționa asemenea probleme.

Dacă acestea sunt realitățile, care sunt posibilele căi de îndreptare a lor spre un drum viabil, adică acela care să perpetueze și chiar să potențeze virtuțile societății umane? În plan teoretic au fost avansate mai multe soluții, cu șanse

diferite de confirmare. Evoluțiile din ultima perioadă au impus corecturi, mergând de la simple retușuri și până la reconsiderări fundamentale, unele apropiate negării fostelor concepte.

1. Fiasco-ul căii „dezvoltării durabile”

Enunțat în primii ani ai deceniului 9 al veacului trecut și impus la nivel internațional sub egida ONU prin raportul Brundtland (1987), conceptul dezvoltării durabile și-a propus drept obiectiv general acceptat reducerea amprentei ecologice a omului¹, prin promovarea integrității ecologice, echității între națiuni, indivizi și generații și menținerea eficacității economice. El a fost reținut și afirmat oficial prin documente internaționale precum: Declarația de la Rio (1992, principiile 3 și 4), Declarația Mileniului (ONU, 2000) ori Convenția privind protecția promovării diversității expresiilor culturale (UNESCO, 2005), a format obiectul Conferinței de la Johannesburg (2002), a altor numeroase reuniuni și dezbateri regionale și internaționale.

Definită standard ca acel tip de dezvoltare capabil să asigure satisfacerea nevoilor actuale, fără a compromite capacitatea de a răspunde celor ale generațiilor viitoare, ea a cunoscut ulterior sute de accepțiuni (ca, de exemplu, „o ameliorare a condițiilor de viață a comunităților umane, cu respectarea limitelor capacității de suportabilitate a ecosistemelor”, 1991, UICN); „Un proces de lărgire a gamei de opțiuni accesibile fiecărei ființe umane” (1992, PNUD); „Un ansamblu coordonat de procese participative care permit să se progreseze de o manieră continuă în domeniile de analiză, de dezbateri, de consolidare a capacităților, de planificare și de mobilizare a resurselor și să se concilieze obiectivele economice, sociale și ambientale ale societății, ori de a proceda, în caz de nevoie, la arbitraj (2001, OCDE).

Prin generozitatea discursului, fertilitatea ideilor manifestate și optimismul proiectelor propuse, mai ales în faza de început a crizei ecologice, perspectiva „dezvoltării durabile” a fascinat lumea specialiștilor și a entuziasmat opinia publică.

Cele 4 rapoarte ale Clubului de la Roma și numeroase lucrări ale unor reputați specialiști (Barry Commoner, L. Brown) s-au adăugat și chiar au fundamentat uneori denumirile oficiale. Lester R. Brown, prin lucrări precum *Eco-economia.....* (2001) sau *Planul B2.O* (2006) a denunțat modelul economic occidental (respectiv american) după care se dezvoltă economia mondială, considerat

neextrapolabil, nu doar pentru marile puteri emergente, precum China, India, pentru trei miliarde de locuitori din alte țări în curs de dezvoltare (Cohen, Ph., Richard, L., 2005, p.19), dar el devine practic, din perspectiva viitorului nesustenabil, inclusiv pentru SUA și celelalte puteri industrializate (UE, Japonia etc.).

Elaborarea unui nou model economic global (altul decât cel al „capitalismului total”) devine astfel marea provocare a secolului, ea dobândind răspunsuri precum Panul B2.0 a lui Brown (în condițiile în care așa-numitul Plan A – în care am acționat până acum, a adus lumea pe o cale ce conduce către declin economic și, în final, către colaps). În același timp, sub presiunea mai multor factori, celor trei piloni fundamentali ai conceptului: economic, social și ambiental, li se adaugă unul nou: diversitatea culturală.

Avansul rapid al mondialismului (sub forma „capitalismului total”), în multe privințe antinomic prin natura sa unui asemenea proiect, a descurajat investigațiile și căutările unor soluții pe acest teren.

Deosebit de lămuritoare pot apărea evoluțiile și deraierile conceptului dezvoltării durabile în domeniul ecologic.

Aici, dezvoltarea durabilă a devenit în ultima perioadă o noțiune pervertită în nu mai puțin de cinci maniere, în ciuda eforturilor internaționale de a o impune ca o posibilă cale de urmat (M. Duțu, 2003, Cuvânt înainte). Mai întâi, a fost pervertită de către și în lumea afacerilor care a făcut-o sinonimă cu creșterea durabilă, mai degrabă un oximoron care reflectă conflictul dintre o viziune comercială și o alta ecologistă, socială și culturală a lumii. Acceptarea acestui compromis comportă riscul major al deturnării radicale și ireversibile (pană la schimbarea naturii sale), a semnificațiilor conceptului.

Asumat ca slogan de către firmele multinaționale și răspândit cu insistență până la demonetizare de cei astfel interesați, el devine o simplă manifestare a „reacției verzi” din partea „realismului de întreprindere”. Astfel, confuzia acceptată și veritabilele sale efecte se pervertesc iremediabil.

Este posibil ca ideea dezvoltării durabile să fi fost pervertită și de noțiunea de „utilizare rațională”, operă a curentului (pretins) al „folosirii raționale”, care maschează, în fapt, practici total contrare. O asemenea direcție servește ca alibi pentru comportamentele distructive, cu atât mai mult cu cât s-a infiltrat în mecanisme instituțional-convenționale impuse la nivel mondial, precum cel al Convenției CITES sau al Comisiei Baleniere Internaționale (CBI). Deturnată de la semantica sa intrinsecă „utilizarea rațională” acoperă practici care înseamnă valorificarea exclusivă a resurselor naturale de către anumite cercuri interesate și excluderea altora, fără ca măcar, pe această cale, specia în cauză să fie mai puțin pradată și amenințată cu starea de vulnerabilitate sau chiar cu dispariția.

O altă formă de denaturare ține de ilicitul ecologic, acoperit adesea prin lacunele și imperfecțiunile legislative sau/și politicile deformate promovate la nivel național ori internațional. Criminalitatea ecologică este din ce în ce mai consistentă și practicarea ei mai profitabilă, generând la nivel mondial o cifră de afaceri situată între 18 și 25 miliarde de euro anual, constând mai ales în activități de depozitare ilegală a deșeurilor periculoase, trafic de substanțe periculoase interzise și contrabanda cu resurse naturale protejate și restricționate de exploatare.

¹ Amprenta ecologică reprezintă suprafața necesară nevoilor unei populații date; potrivit metodologiei introduse în 1994 de canadianii W. Rees și M. Wackernagel este vorba de a evalua suprafața productivă necesară unei populații pentru a răspunde consumului de resurse (alimentare, energetice) și a nevoilor sale de absorbție a deșeurilor. Amprenta devine astfel suma a șase elemente: suprafața agricolă, de pășuni și marină necesară alimentației, suprafața forestieră necesară producerii de lemn și de hârtie, suprafața construită pentru locuință și infrastructură, suprafața de păduri care absoarbe emisiile de CO₂ datorate consumului de energie. Dacă divizăm rezultatul cu numărul de pământeni, pragul disponibil dincolo de care capacitatea biologică a planetei este de ordinul a 2 ha/locuitor, în medie, cea a unui nord-american este de 10-12 ha, cea a unui european de circa 5 ha, cea a unui african de 0,5 ha.

Comerțul ilicit cu elemente și resurse naturale protejate, mascat sub diferite reglementări și practici care ar reprezenta riscuri reduse, a dus la aducerea în stare de vulnerabilitate numeroase specii, unele chiar distruse.

În alt plan, procesul mondializării a făcut din firmele trans (multi)-naționale (în fapt universale), actorii cei mai importanți ai vieții internaționale și a favorizat, în mod necesar, tehnicile, valorile și soluțiile agreate de acestea precum: filantropie (în loc de solidaritate), autocontrol (și nu reglementare) și coduri de conduită voluntare. Un prim pas spre generalizarea lor: parteneriatul public-privat (de fapt, mai precisă ar fi fost ordinea inversă a termenilor), de genul inițiativei Global Compact, lansată chiar de ONU la Johannesburg (2002), e adevărat fără a prea mare succes!

În sfârșit, filosofia (generoasă!) a dezvoltării durabile poate ascunde (și, astfel, să permită) o teză deosebit de controversată datorită mai ales fluidității și diversității semnificațiilor acordate: cea a unui consum durabil!

2. Nevoia unei alternative și încercările teoretice aferente

În ciuda eșecului (posibil) al proiectului „dezvoltării durabile” și a ofensivei mondialismului neoliberal, marile probleme ecologice globale reprezintă o realitate, iar soluționarea lor o prioritate. În căutarea unei ieșiri din impasul realităților presante se emit idei, teze și până la concepte, unele însoțite și de proiecte adecvate.

Paleta lor se întinde de la soluții radicale până la ajustări îngăduitoare (sau, poate, realiste) ale sistemului existent.

Prima dintre ele ne propune chiar ieșirea din capitalism.

Dintr-o asemenea perspectivă, se propune o societate a descreșterii, care nu poate fi concepută și mai ales promovată fără a ieși din capitalism. Dar cum? Eliminarea marelui capital, interzicerea proprietății private asupra mijloacelor de producție, abolirea raportului salarial ori a monedei sunt astăzi de neconceput pentru simplu fapt că asemenea măsuri ar arunca societatea în haos. Susținătorii unei asemenea teze neagă distincția dintre creștere și dezvoltare și afirmă că aceasta din urmă nu face decât să perpetueze dominația Occidentului asupra restului lumii.

Totul trebuie privit așadar ca o nevoie și o posibilitate (totodată) de a repune toate instituțiile sociale și datele mecanismului economic într-o altă logică.

Și așa schimbarea presupusă ar fi atât de profundă și de radicală încât apare dilema dacă pentru înfăptuirea ei ar fi necesară numai o reformă (fie ea și de esență!) ori a trebuit să se ajungă până la o adevărată revoluție.

Prima soluție ar implica un program reformist de tranziție care ar avea ca obiectiv ajustarea unei amprente ecologice egale ori inferioare suprafeței planetei noastre (adică o producție materială echivalentă celei din anii 1960-1970) prin măsuri de genul: internalizarea costurilor transportului, relocalizarea activităților, restaurarea agriculturii țărănești, stimularea „producției” de bunuri relaționale, reducerea (de patru ori!) a risipei de energie, decretarea unui moratoriu asupra inovării tehnologice, efectuarea unui bilanț serios și reorientarea cercetării științifice și tehnice în funcție de noile aspirații.

Referitor la rezolvarea radicală prin revoluție, este de domeniul evidenței că o creștere este necesară în democrațiile „consumateriste”, întrucât fără perspectiva consumului de masă inegalitățile ar fi insuportabile. Tendința nivelării condițiilor este fundamentul imaginar al societăților moderne. Inegalitățile nu sunt acceptate decât provizoriu, pentru că accesul la bunuri al privilegiaților de ieri se generalizează astăzi, iar mâine ceea ce constituie încă un lux va fi accesibil tuturor.

De aceea, mulți se îndoiesc de capacitatea societăților zise democratice de a lua măsurile ce se impun și nu doresc să se ajungă la constrângeri care să ia forma unei ecocrații autoritare: ecofascism ori ecototalitarism. Confruntate cu o punere în discuție a nivelului lor de viață, masele din Nord ar fi gata să se abandoneze în brațele demagogiilor care le permite să și-l păstreze în schimbul libertății lor, cu prețul agravării in Justițiilor planetare și, în cele din urmă, chiar cel al lichidării unei părți notabile a speciei.

O soluție democratică (ecodemocrația) ar fi posibilă numai printr-o revitalizare a localului, o cale de descreștere mult mai sigură decât o problematică democrație universală. Visul unei omeniri unificate ca o condiție a unei funcționări armonioase a planetei ar face parte din panoplia falselor bune idei vehiculate de etnocentrismul occidental. Din această perspectivă, „republicile cartierelor”, democrația locală (în tradiția demosurilor grecești) ar putea reprezenta o variantă.

O variantă atenuată a primei formule și o alternativă promovată de o mișcare ce se înscrie în peisajul militanților altuimondialism o constituie așa-numita descreștere susținută J. Grinevald, 2004, pp. 36-37. Plecând de la faptul că nu mai puțin de 20 la sută din populația mondială consumă peste 80% din resurse, se constată că această supradezvoltare a celor mai bogați este intolerabilă pentru biosferă, pentru un viitor viabil, viabil și echitabil. Această evidență matematică conduce la recomandarea descreșterii pentru superconsumatori și superproducători. Desigur, a reduce consumul este o opțiune relativ incorectă din punct de vedere politic.

Descreșterea durabilă urmărește ca, pe calea reducerii consumului și a producției, într-un cadru democratic, să impună un fel de „economism”, cu implicații în alte domenii.

Alături de aceste abordări radicale se conturează și poziții care, înțelegând atotputernicia de moment a economiei neoliberale, acceptă implacabilul și optează pentru modelarea adecvată a obiectivelor viabilității. O primă soluție de acest gen o reprezintă adaptabilitatea durabilă. Necesitatea formării și promovării unei etici pragmatice, facil aplicabile, născută din convergența operațională dintre un „antropocentrismul luminat de mediu” și un „ecocentrism nemizantropic” poate genera o „adaptabilitate viabilă”, ca o alternativă a dezvoltării durabile și o soluție de compromis.

Astfel, în cadrul unui demers tradițional se poate ajunge treptat la construirea unei etici evoluționiste, având ca punct central conceptul de proiect, menit să consolideze capacitatea de evoluție a biosferei, altfel spus adaptabilitatea sa. Avansat ca principiu etic, acesta presupune o acțiune destinată să garanteze cât mai bine posibil capacitatea de evoluție, pe calea unei „convivialități dinamice”, a unei „puteri de a evolua împreună”, într-o „casă comună evolutivă”.

Toate acțiunile noastre ar trebui, în acest context, să-și asume prioritatea salvării potențialului evolutiv al naturii: ceea ce este să poată să se transforme perpetuu.

Evoluția responsabilă – la nivel individual și colectiv, la timpul prezent și viitor – în acord cu capacitățile de reproducere ale naturii reprezintă cheia adaptabilității durabile (P. Blandin ș.a., 2005, p. 29).

Marele compromis l-ar reprezenta, desigur, capitalismul ecocompatibil. Desigur, o asemenea formulă poate fi concepută teoretic, dar este puțin probabilă în practică. Astfel, ea ar implica o puternică reglementare și limitare a jocului liber al pieței, în primul rând pentru a reduce amprenta ecologică. Dominat de companii transnaționale gigantice, sistemul de economie de piață mondializat nu se poate orienta spontan pe calea virtuoză a „ecocapitalismului”. Mecanismele de produs dividende, anonime și autofuncționale, nu ar renunța la efectele lor prădătoare în absența constrângerilor din exterior. Chiar și partizanii autoreglării recunosc faptul că nu există mijloacele de a se impune așa-numiților „free riders”, adică marii majorități obsedată de maximalizarea pe termen scurt, valorilor acțiunilor.

Dacă o instanță (statul, cel mai adesea) ar avea puterea de reglementare ar putea redefini regulile jocului social, cu alte cuvinte ar „reinstri” societatea.

Astfel, menținerea „capitalismului integral” nu ar putea să evite, în cele din urmă, distrugerea mediului planetei, așa cum a făcut-o până acum cu tot ceea ce este colectiv.

În sfârșit, o cale de mijloc care să îmbine realist cerințele oarbe ale mondialismului economic și aspirațiile ecologice ale generațiilor viitoare o reprezintă proiectul „societății moderației”.

Găsirea unui echilibru între capacitățile naturale existente și nevoile (prezente și viitoare) ale societății este problema esențială. Amprenta ecologică umană a devenit atât de apăsătoare, încât planeta nu o mai poate suporta. Caracterul prădător al „societății de consum” este vehement denunțat. Dacă fiecare pământean (din cei 6,5 miliarde câți există acum) ar trăi ca un occidental mijlociu, ne-ar trebui trei planete ca a noastră pentru a ne satisface nevoile aferente!

Deopotrivă, modul de consum individual exagerat și expresia sa colectivă, modelul occidental pe care societățile țărilor emergente înțeleg să-l urmeze spre a se dezvolta sunt puse astfel sub semnul întrebării. Orice extreme nu pot constitui o soluție viabilă. În acest sens, Nicolas Hulot ne propune o cale interesantă. Nu putem să propăvăduim nici o utopică descreștere economică, consideră el, și nici să continuăm pe acest drum crezând că adaptarea se va face prin forța lucrurilor. Dimpotrivă, susține acesta, trebuie să

identificăm și promovăm instrumente care să ne permită să antamăm o reducere a consumului de energii fosile, a fluxurilor de materiale și de resurse și mai ales să ieșim din civilizația confuziei. „Trebuie să mergem nu către o societate de privațiuni, ci spre o societate a moderației, de „abundență frugală”, conchide Hulot. Și se impune să o facem rapid, căci lumea de mâine, de voie ori de nevoie, va fi radical diferită de cea de azi.

Se propune chiar o „revizie” culturală, care ne-ar obliga să revedem certitudinile și cele dobândite până acum.

Am trăit mult timp în ideea că progresul este linear, că fiecare zi aduce un progres. Numai că logica actuală „de piață” ne conduce fatalmente în direcția opusă. Putem, progresiv, să-i substituim o nouă logică. Dar pentru aceasta trebuie să ne revizuiem fundamentele noastre, să găsim „piatra filosofală” care să ne permită să conciliem menținerea creșterii economice și sociale cu o bună gestiune a problemelor mediului.

Pentru aceasta, politicile trebuie să fixeze obiective pe termen lung, în afara perioadelor de timp guvernate de calendarele electorale, menite să promoveze o dezvoltare în termeni moderați, care să împace nevoile socioumane cu exigențele menținerii și perpetuării unui mediu echilibrat ecologic, de calitate. Am reținut o asemenea poziție în primul rând pentru realismul său. Într-o epocă a extremelor, calea de mijloc mi se pare cea mai potrivită spre a aborda o asemenea problemă și, deopotrivă, cea mai fezabilă. De altfel, aici își spune cuvântul experiența pragmatică a lui N. Hulot, cunoscut nu numai prin călătoriile sale exploratorii, dar și prin calitatea de sfetnic pe probleme de ecologie al președintelui francez J. Chirac.

Încotro? În acest context general atât de divers și ca un fel de concluzie trebuie relevată și o poziție aparte, cea a filosofului francez Edgar Morin care, într-o intervenție la o reuniune internațională din octombrie 2003 (publicată ulterior sub titlul „Dépasser la notion de développement”, 2004, p. 30), a propus renunțarea la termenul de „dezvoltare”, pentru că nucleul acestuia este de natură tehnico-economică, ignorând o serie de aspecte ale condiției umane; în plus noțiunea de dezvoltare implică și pe cea de „subdezvoltare” cu același caracter global și general.

În această perspectivă, nici conceptul de dezvoltare durabilă nu este satisfăcător, nepermițând corijarea defectelor principale ale dezvoltării. Ca atare, depășirea acestei noțiuni ar putea avea loc prin promovarea integrată a două idei fundamentale: o politică a umanității (care ar viza să trateze cu prioritate problemele cele mai arzătoare și mai urgente ale omenirii) și, respectiv, o politică a civilizației planetare (care este una de metisaj, de simbioză și trebuie astfel să cuprindă și să exprime toată această diversitate).

Bibliografie

- Artus, P., Virard, M.P. (2005), *Le capitalisme est en train de s'autodétruire*, La Découverte, Paris
- Blandin, P., s.a. (2005), „Développement durable ou adaptabilité durable?”, în vol. *Les enjeux du développement durable*, Editions L'Harmattan, Paris
- Brown, R.L. (2001), *Eco-economie. Crearea unei economii pentru planeta noastră*, Editura Tehnică, București
- Brown, R.L. (2006), *Planul B2.O. Salvarea unei planete sub presiune și a unei civilizații în impas*, Editura Tehnică, București
- Cohen, Ph., Richard, L. (2005), *La Chine sera-t-elle notre cauchemare?*, Editions Mille et une nuits, Paris
- Dent, H. (2005), *2005-2009, 5 années de croissance mondiale devant nous*, Editions Generales First, Paris
- Duțu, M. (2003), *Dreptul mediului, tratat*, vol. I-II, Editura Economică, București
- Grinevald, J., „La décroissance n'est pas une croissance économique négative, c'est une autre logique”, în *Actualité Pointon-Charents*, nr. 63, 2004
- Morin, E., „Dépaser la notion de développement”, *Actualité Pointon-Charents*, nr. 63, 2004
- Peyrelevade, J. (2005), *Le capitalisme total*, Editions du Seuil et La Republique des Idees, Paris